

унія мали доленосне значення для українського, польського, литовського і білоруського народів. Усі вони увійшли до складу нової держави — Речі Посполитої. Вона формувалась як федеративна держава, котра складалася з двох частин — Польської Корони і Великого князівства Литовського, які, на відміну від попередніх часів, тепер стали частинами однієї країни. Водночас кожна з них мала власний уряд, фінанси і навіть військо. Принципові зміни відбулись і на міжнародній арені. Річ Посполита ставала найбільшою за населенням і територією державою Європи, якщо не рахувати Московію.

Історики й досі сперечаються про значення Люблінської унії. Залежно від національних і політичних уподобань оцінки значно відрізняються між собою. Якщо говорити про здобутки, які принесла Україні Люблінська унія, головним з них, як видається, стало об'єднання українських земель в складі однієї держави. Цей чинник, разом із відкритістю Польщі для Європи, сприяв консолідації українського народу, швидкому розвитку його економіки і культури.

Коли мова йде про негативні наслідки унії, наголошується на польській експансії на українські землі, різкому розширенні польського земельного володіння, пришвидшенні процесу закріпачення населення, ускладненні соціальних стосунків, загостренні релігійної ситуації через поширення на схід католицизму. Всі ці процеси мали довготерміновий характер, проявились не відразу, а поступово наростали з останнього десятиріччя XVI ст. Українська шляхта, яка підтримала інкорпорацію, могла відчувати впевненість у правильності свого рішення. Проте вже наступному поколінню українців довелося розв'язувати проблеми, породжені 1569 р.

2. Основні тенденції розвитку українського суспільства

Після «темних віків» татарської і ранньої литовської доби, польський період історії України був наповнений яскравими подіями і важливими змінами у всіх сферах життя українського суспільства — політиці, економіці, соціальних відносинах, культурі. З середини XVI ст. на українських землях відбувалося швидке зростання народонаселення. Початок цьому було покладено природним приростом населення у більш заселених і економічно розвинених регіонах — на Волині, Західному Поділлі і в Галичині. На середину XVI ст. тут уже спостерігалось відносно перенаселення. З кінця XVI ст. розгорнувся процес колонізації Придніпров'я шляхом масового переселення сюди жителів з західних земель. До середини XVII ст. населення Придніпров'я — історичної Київщини (яка включала сучасні Черкащину, Полтавщину і прилеглі землі) — зросло в десятки разів. Майже необмежені можливості для розвитку сільського господарства забезпечили все зростаюче населення всім необхідним. На Придніпров'ї виросли тисячі сіл і хуторів, десятки міст і містечок. Ці

землі перетворилися на один з найбільш залюднених регіонів. Відповідно відбулось і часткове переміщення центрів розвитку українського етносу з Галичини і Волині на Придніпров'я. Це стало одним з визначальних факторів розвитку України з початку XVII ст.

Важливе значення для розвитку економіки України мало зростання міст. Період до середини XVII ст. характеризувався поступовим зростанням чисельності населення міст Галичини, Волині і Західного Поділля, а також появою і швидким розвитком нових міст на Східному Поділлі і Придніпров'ї.

З кінця XVI ст. українські землі дедалі більше втягувалися в європейський ринок. Однак міжнародний поділ праці, який на той час уже склався, відводив Речі Посполитій і східним державам Європи роль сировинного придатку Західної Європи. Експорт з українських земель постійно зростав, але основним товаром було збіжжя, велика рогата худоба, мед, віск і продукція лісових промислів (поташ, дерев'яне вугілля). Найбільше від цього вигравали великі землевласники. Таким бізнесом стала займатись і значна частина шляхти. Польські публіцисти нарікали, що вона з благородного військового стану перетворювалася на примітивних торгівців.

Збільшення попиту на продовольчі товари вело до зростання землеробства і тваринництва. Землевласники йшли на збільшення панського господарства — фільварків. Це робилось шляхом посилення експлуатації підданих. Закріпачення лягло важким тягарем на українське селянство. Воно відбувалось насамперед на землях, де існувало розвинуте шляхетське землеволодіння — в Галичині, на Поділлі і Волині. Селяни реагували на закріпачення масовими втечами на схід України, де на них чекали значні масиви ще вільних від шляхетського володіння земель.

У польську добу найбільшу зовнішню загрозу для українського народу становили Туреччина і Кримське ханство. Бідою України було те, що татарська верхівка спеціалізувалась на работоргівлі. Татарські напади на українські землі були походами насамперед за полоном — ясирем. Захоплених рабів продавали на ринках Кафи, Білгорода та інших міст Причорномор'я. Звідти їх везли до Туреччини, де вони потрапляли на флот, державні роботи, в маєтки землевласників, а жінки — у гареми. Масштаби втрат українського народу від татарських нападів були катастрофічними. За приблизними підрахунками, з кінця XV до середини XVII ст. Україна втратила від 1 до 2,5 млн осіб. І це притому, що населення українських земель на середину XVII ст. становило приблизно 5 млн осіб. Татарські напади поглинали значну частину демографічного приросту населення.

Легкість, з якою татари здійснювали напади і виводили полон, пояснювалася фактичним ігноруванням польською владою проблеми оборони українських земель аж до другої чверті XVII ст. У таких умовах населення було змушене захищатися самотійно. Мешканці при-

кордонної смуги (Східне Поділля і південь історичної Київщини) були озброєні і постійно готовими до збройних сутичок. Кожне поселення на прикордонні мало укріплення. Довга боротьба на прикордонні привела до формування різноманітних недержавних збройних формувань. Найвідомішим серед них є козацтво, яке зобов'язане своїм виникненням саме боротьбі на степовому прикордонні. Важливе місце серед місцевих збройних сил посідали також приватні війська українських, а згодом і польських магнатів. Близькими до них були ополчення шляхти українських воєводств. Коли козаки, магнати і населення діяли узгоджено, ефективність їхніх дій була досить високою.

Різке зростання козацтва і покозаченого населення викликало довготривалий соціальний конфлікт. Він то перебував у стані прихованої напруги, то спалахував відкритою збройною конфронтацією. Суть конфлікту козацтва з владою Речі Посполитої полягала у тому, що Польща не визнавала соціальних привілеїв козацтва як вільного військового стану, насамперед особистих і майнових, особливо права на землю. Важливе значення мав також політичний чинник — порушення козаками монополії держави на зовнішню політику і військову справу. З кінця XVI ст. розпочались козацькі повстання проти польської влади. Бурхлива героїчна доба козацтва припала на початок XVII ст. Польща намагалася приборкати козаків, але, з іншого боку, уже не могла обійтися без їхньої допомоги у численних війнах. Тому польській владі доводилося вести напружену боротьбу за збереження влади над Україною. Це було можливим тільки шляхом досягнення взаємних компромісів, оскільки сторони не мали вирішальної переваги.

Приєднання українських земель до Польської Корони привело до ускладнення національних відносин і релігійної ситуації. До 1569 р. Галичина і Західне Поділля, які входили до складу Польщі, мали строкате в національному відношенні населення. Його основу становили українці, які жили переважно в сільській місцевості. Двохсотрічне польське панування призвело до того, що українське боярство-шляхта втратило значення провідної верстви. Тут домінували польські магнати і шляхта — Потоцькі, Жолкевські та ін. Через витіснення української еліти з провідних позицій у політичному й економічному житті українці опинились у становищі залежного і фактично безправного населення. Міста Галичини і Західного Поділля були заселені різнонаціональними громадами (поляки, вірмени, греки, євреї, німці, українці).

До середини XVI ст. Волинь, Східне Поділля і Київщина (Придніпров'я) були заселені переважно українцями. Другий після них етнічний компонент становили татари, хоча під цим терміном приховувався різноетнічний степовий елемент. Історично склалося так, що окремі групи татар або переходили на осілий спосіб життя у пристеповій зоні, або поселялися поміж українців, наприклад, в Острозі на Волині. Вкра-

плень інших національних груп на українському Придніпров'ї майже не було.

Наприкінці XVI ст. на Придніпров'ї, Східному Поділлі і, згодом, Чернігово-Сіверщині, з'явилися поляки і євреї. Їх привели за собою польські магнати, які потребували відповідної обслуги для освоєння отриманих латифундій. Поширення великого польського землеволодіння вороже зустріли всі прошарки населення сходу України — селяни, козаки і українська шляхта. Для української шляхти і козаків поляки були небажаними конкурентами на земельну власність, а для селян — новими експлуататорами. У поляках і євреях вбачали «чужих», порушників «старовини». Тому стосунки, які склалися з ними, носили яскраво виражене соціальне забарвлення. Ситуацію ускладнювали релігійні відмінності, оскільки не існувало духовної інституції, яка б об'єднувала одних з іншими. Так було закладено основи національно-релігійних конфліктів, які насправді у своїй основі були соціальними.

Домінування соціального компонента у національних відносинах з поляками і євреями в Центральній Україні є очевидним. Незважаючи на довготривалу збройну боротьбу, українці були толерантними у ставленні до мусульман-татар, які проживали на українських землях. Понад те, частина татар безболісно влилась до складу шляхетського стану, а частина взяла участь у формуванні українського козацтва. Так само не існувало гострих проблем у стосунках українців з вірменами і греками у містах Західної України.

Поява поляків-католиків на новоприєднаних землях сама по собі створила проблему стосунків між православними і католиками. Польська католицька церква була тісно інтегрованою у політичну систему країни. Світська влада перебувала під сильним впливом католицької верхівки. На українських землях королівська влада підтримувала просування католицизму на схід. Конфлікти на релігійному ґрунті в Україні розпочалися у 1570-х роках, хоча і не були частими. Протегування католицькій церкві було особливо виразним у політиці короля Сигізмунда III Вази. Це виявлялось у призначеннях на адміністративні посади, передачі католикам церков, маєтностей і монастирів. Новим фактором загострення релігійних протиріч стало укладення Берестейської унії, яка привела до створення нової церкви — уніатської. Тепер за душі вірних і за церковне майно вели боротьбу уже не дві, а три християнські церковні структури — православна, католицька та уніатська.

3. Політична еліта України

Інкорпорація українських земель до складу Польської Корони початково не привела до змін соціальної структури українського суспільства в цілому і української еліти зокрема. Водночас, з кінця XVI ст., зміни стали поступово наростати і були пов'язані, насамперед, з транс-